

6. Лихачев Б. Т. Экология личности / Б. Т. Лихачев // Педагогика. – 1993. – № 2. – С. 19–23.
7. Осьмак Л. П. Ціннісні уявлення і самоствердження підлітків / Л. П. Осьмак // Рідна школа. – 1992. – № 3–4. – С. 55–60.
8. Отношение школьников к природе: (Педагогическая наука – реформе школы) / [под ред. И. Д. Зверева, И. Т. Суравегиной]. – М.: Педагогика, 1988. – 128 с.
9. Психология подростка: учебник / под общ. ред. А. А. Реана. – С.-Пб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 480 с.
10. Сидельковский А. П. Человек и природа. Формирование отношений / А. П. Сидельковский // Человек и природа. Формирование отношений. – Ставрополь: Ставропольский гос. пед. ин-т, 1975. – С. 3–209.
11. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти т. / В. О. Сухомлинський. – Т. 3. – К.: Радянська школа, 1977. – С. 281–582.
12. Шмалей С. В. Динаміка суб'єктивного ставлення до природи в онтогенезі / С. В. Шмалей // Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді): Зб. наук. праць. Кн. I. – К.: Педагогічна думка, 2000. – С. 154–165.
13. Ясвин В. А. Особенности личностного отношения к природе в подростковом и юношеском возрасте / В. А. Ясвин // Вопросы психологии. – 1995. – № 4. – С. 19–28.
14. Ясвин В. А. Психология отношения к природе: [монография] / В. А. Ясвин. – М.: Смысл, 2000. – 456 с.

УДК 37 (09) 437

Т.Д. Кочубей

ДУХОВНО-МОРАЛЬНИЙ РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ В ДИТИНСТВІ

У статті розглядаються педагогічні погляди В.О. Сухомлинського на проблему духовно-морального розвитку особистості в дитинстві.

Pedagogic views of V.O. Suhomlynskyi on the problem of spiritual and moral development of a personality in the childhood are examined in the article.

Проблема формування духовно-моральної особистості завжди знаходиться у полі зору науковців, вчителів-практиків. Адже зміст і принципи діяльності системи освіти супроводжуються ціннісними орієнтирами суспільства, в якому живе і розвивається дитина.

Сучасний стан освіти потребує нових підходів до системи цінностей, переосмислення цілей, завдань і функцій освіти, а також аналізу надбань минулого, який допоможе виявити істинно цінний досвід. Виходячи з цього, освіта майбутнього може будуватися лише на збереженні надбань минулого з гармонійним поєднанням із сучасними ефективними підходами та методами. Тому, на нашу думку, цінним буде досвід, накопичений павлівським ученим Василем Сухомлинським.

Окремі аспекти згаданої проблеми висвітлені у наукових розвідках І.Беха, М.Боришевського, В.Бутенка, І.Зязюна, М.Красовицького, В.Кузя, Б.Наумова, М.Мухіна, Н.Побірченко, О.Савченко, О.Сухомлинської та ін.

Мета пропонованої статті – висвітлити педагогічні погляди Василя Сухомлинського на проблему духовно-морального розвитку особистості в дитинстві.

Становлення дитини як особистості неможливе без її духовного зростання, її олюднення. Цій проблемі В.Сухомлинський присвятив чимало праць. Питання духовного становлення дитини, її морального виховання були постійно в полі зору педагогічної ради школи, про що свідчать протоколи її засідань. У праці “Духовний розвиток школяра” він відмічає, що протягом 25 років колектив Павлівської школи вивчав духовний розвиток великої кількості 6–10 річних дітей з різних родин [5, т.1, 247]. Результати такого дослідження дали можливість зробити висновок, що всі негаразди у роботі школи залежать, передусім, від

того, “що вчитель мало знає духовний світ кожної дитини до її вступу в школу, а життя в стінах школи, що обмежується навчанням, регламентується дзвінками, ніби нівелює малюків, підганяє під одну мірку, не дає змоги розкритися багатству індивідуального світу” [5, т.3, 18]. Крізь усі праці Василя Олександровича проходить вимога, яку він ставив перед собою і педагогічним колективом, – знати душу дитини, вивчати її душевний стан, який надзвичайно складний, вимагає дуже тонких, точно вивірених підходів до його формування. “Душа дитини – це душа чутливого музиканта. В ній – туго натягнуті струни, і якщо ви зумієте торкнутися їх – задзвенить чарівна музика” [5, т.3, 72]. Обов’язок школи якраз і полягає в тому, щоб піклуватися про те, що ми вкладаємо в душу людини. Знання відіграють чималу роль у формуванні морального обличчя людини, але разом з тим вони розвивають дитину однобічно. Тобто, знання без моралі формують бездуховну і збіднену особистість. Як не прикро, але в системі загальної освіти недооцінюються знання, безпосередньо пов’язані з душею людини, з формуванням її переконань. Уже в дошкільному, а в молодшому шкільному віці тим паче, дитина “бачить, відчуває сама себе, свій внутрішній духовний світ, і – що особливо важливо – бачить, відчуває, розуміє, переживає процес виховного впливу на себе” [6: 90]. Нерозуміння цього вчителем, ігнорування даного факта приводить до “педагогічного безкультур’я” самого педагога. Адже дуже важливо для школяра є почуття власної гідності, повага до самого себе. Тільки з цієї точки зору дитина приймає вторгнення педагога у світ її думок, почуттів, переживань.

Педагогічною філософією В.Сухомлинський називав багатство мислі педагога. Тільки духовно багата особистість вчителя зможе виховати таку ж особистість школяра. Адже вплив “особи вихователя на школяра” – “це взаємовплив двох духовних світів – ...вплив двох світів думки, мислі” [6: 90]. Він прекрасно розумів, що дитина і дитинство як період є початком становлення суб’єктивної духовності. Чому суб’єктивної? Тому, що дитина на ранніх стадіях дитинства ще не усвідомлює і не осмислює ті педагогічні впливи, які здійснюють щодо неї батьки та соціальні інститути (дошкільні заклади, школа). Вона з довірою і слухняністю сприймає все те, чого її вчать дорослі. У вихованні духовного в дитині Василь Олександрович опирався на добре начало в ній.

У молодшому шкільному віці дитина як ніколи відкрита до емоційних впливів. Тому у цей період необхідно навчити її азам загальнолюдської моралі, відкрити перед нею початкову школу духовності, яка починається з відомої формули “не чини зла іншим”. За переконаннями В.Сухомлинського, людина починається з доброти, з переживання краси в усьому – в природі, в праці, в людській душі. Вихідним в його роботі було положення: “Без доброти справжнього тепла серця, яке одна людина віддає іншій, – немислима душевна краса”. Розвиваючи у дітей сердечність і доброту, видатний педагог використовував природні ситуації, зокрема догляд за звірятами, пташками, які потрапили в біду, квітками на клумбах біля школи, на майдані села, на могилі загиблих воїнів, а також розповіді про життя людей, спілкування з тими, хто потребує допомоги. В.Сухомлинський підкреслював, що добра дитина не впаде з неба, її треба виховати. Чуйність до радощів і горя людського можна виховати тільки змалку. Адже виховання є другим народженням людини, коли “природна природа” дитини перетворюється в духовну. Тобто процес виховання є формуванням духовності особистості, коли дитина усвідомлює свої вчинки, а не в основі вчинків лежать її некеровані бажання і потяги. Отже, дитячий вчинок виступає свободним волінням і є мірилом добра чи зла, в залежності від того – виконується він з добрим наміром чи злим. А це є проявом виховання дійсної сутності людини. Тобто виховання виступає другою духовною потребою дитини, яка базується на її свободі вибору. Завдання педагога полягає в тому, щоб допомогти дитині знайти себе у виборі власних діянь на основі засвоєних нею моральних цінностей. Ще В.Зеньковський у монографії “Проблеми виховання у світлі християнської антропології” писав: “Тема дитинства є розвиток начал особистості, розвиток духовних її сил – розуму і свободи, творчості і саморегуляції” [2: 104]. Тому Василь Олександрович вважав за необхідне побудити дитину до самостійного прийняття рішень “Я повинен”. Це дуже важливо, адже до слів “Ти повинен” вона звикає і перестає на них

реагувати. Відмова від повинності, на його думку, породжує в людині спустошення, егоїзм, підлість, відсутність духовних цінностей. Моральні заповіді, принципи, правила та норми поведінки: “Десять не можна”, “Дев’ять негідних речей”, правила циклу “Соромся”, побудовані В.Сухомлинським на основі християнської та народної моралі, етики підтверджують важливість виховних впливів на дитину у її духовному зростанні. Унікальною є спеціальна етична хрестоматія, в яку ввійшло біля 550 оповідань та казок для дітей. За змістовим навантаженням вони враховують вік дитини, збагачують її внутрішній світ. Як вважав педагог-вчений, обмін духовних багатств відбувається на уроці (переказ дитиною прочитаної книжки, складання оповідання, казки), у різних гуртках.

Однією із особливостей духовного зростання дитини є те, що її духовне життя тісно пов’язане із зовнішнім світом та світом речей, тоді як у підлітковому віці – із світом ідей. Духовний розвиток дитини тісно пов’язаний з політичними, економічними та культурними умовами у суспільстві та пропагованими ідеями. Як писав В.Сухомлинський, школярі суто по-дитячому відображають ситуацію, що відбувається в державі. Результати анкетування цінні тим, що “становлять неабиякий інтерес для правильного визначення шляхів і методів виховного впливу на свідомість дитини” [5, т.1, 251]. Сучасна дитина – “розгублена”, втім, як і доросла. Немає виховного ідеалу, до якого їй слід прагнути, не сформовані цінності, якими вона має керуватися у житті. Тобто старе втрачене, нове ще не створене.

Субстанцією духовності виступає свобода, бо саме свобода породжує її. Вона виступає результатом і критерієм прогресу у становленні особистості, визначальною характеристикою дитини, її рушійною силою розвитку. Свобода, на думку Василя Олександровича, виражається у дитини у вільному самовияві, самореалізації, самоздійсненні та самовихованні. Як часто дитина не бажає займатися тим, чим заставляють її батьки, і з великою насолодою займається тим, до чого сама прагне, вибирає рід занять по своїй волі. Це і є проявом самовиховання у дитини. Вона протриває різного роду насильству над собою, несвідомо з оточуючого світу вибирає те, що їй подобається, те, що відповідає її особистим природним нахилам і відповідає її потребам самовиховання і самоосвіти. Через те часто перехід дитини із дошкільного віку в шкільний дуже важкий. У школі дитина втрачає можливість самовиховання як свою необхідну життєву потребу. Дома вона може не підкоритися волі батьків і чинити по-своєму, в школі ж ні, бо в ній панує дисципліна, режим, порядок і чинити по своїй волі в школі неможливо. Поважаючи право дитини на свободу, Василь Олександрович ніколи не чинив тиску на дитину. “Нехай, ставши учнем, дитина продовжує робити сьогодні те, що вона робила вчора. Нехай нове з’являється в її житті поступово і не приголомшує зливою вражень” [5, т.3, 96]. Водночас він застерігав вчителів, що не слід ототожнювати свободу дитини із сваволею. Одне від іншого відрізняється самообмеженням, яке виступає найважчою і найвищою формою свободи і яке вчитель повинен виховувати у дитини, починаючи з раннього віку, бо у старшому виховання буде вже малоефективним. У дитини має сформуватися здатність відмовитися від реалізації певних своїх бажань і прагнень, що є проявом її здатності до самообмеження. У Павлівській школі діяв кодекс “Десяти не можна”, “Дев’яти негідних речей”, цикл правил “Соромся”. Дитина мала право вибору чинити так чи інакше. Численні гуртки, які пропонувалися для розвитку дитини, теж давали їй свободу вибору. Тобто вибір у вихованні дитини виступав новим, вищим щаблем її самозростання. Вчинок виступає як прояв свободи, як вихідна одиниця поведінки дитини. В.Сухомлинський неодноразово наголошував, що людина в дійсності є тим, якою вона стає, залишившись один на один із собою. Сутність людини, а звідси і дитини розкривається тоді, коли її вчинками рухає не хтось ззовні, а власна совість. Вибір мети і способу здійснення вчинку приводить дитину до того, що вона вступає в новий для неї вимір буття – вимір відповідальності. Таким чином, “відповідальність діє в людському бутті як індивідуалізуючий принцип, як механізм підтримування й зміцнення свободи” [4: 177]. Павлівський вчитель висунув імператив свободи і відповідальності. Дитина повинна чинити так, щоб її дії виступали необхідним виявом самобуття й разом з тим не

обмежували можливості подальшого вибору, не завдавали шкоди свободі інших людей, свободі вибору власних вчинків на шляху самозростання.

Третьою рушійною силою розвитку дитини, на яку звертав увагу В.Сухомлинський, є феномен “дорослості”. Його він пов’язував з моральною зрілістю людини. Феномен дорослості відіграє надзвичайно важливу роль у формуванні особистості дитини. “Дорослість, – писав Василь Олександрович, – не повинна приходити до людини несподівано” [5, т.1, 88]. Дорослий і дитина повинні йти по шляху подорослішання поруч. Батько, мати, вихователі, вчителі повинні поступово вводити дитину у світ “дорослих” думок, турбот, ідей. Тобто, “в людині з дитячих років треба виховувати те, що потім розвиватиметься, утверджуватиметься в ній як основа її поглядів, переконань” [5, т.5, 269]. Подорослішання дитини як у фізичному, так і духовному її зростанні повинно починатися в дитинстві. В.Сухомлинський звертав увагу на те, що коли батьки раптом зрозуміли, що їхні діти стали дорослими людьми, а самі не приклали до цього зусиль, то суспільство, як правило, отримує “двадцятирічних немовлят”, які дозріли статево і фізично, але не зросли морально. Виховання моральної зрілості (як одну із форм подорослішання) він висунув однією із найважливіших проблем всебічного розвитку особистості.

Ця думка яскраво виражена у сучасних дослідників дитинства (Ш.Амонашвілі, І.Беха). На думку І.Беха [1], визначальним чинником дорослості є самоактивність дитини. В.Сухомлинський розумів, що відчуття дорослості у дитини панує там, де існують “суб’єкт–суб’єктні” відносини в системі “учитель–учень”, “дорослий–дитина”, де панує співучасть у проведенні певних виховних заходів. Він не раз наголошував, що взаємини між учителем і учнем мають бути побудовані на основі взаємної довіри і доброзичливості. У навчальному процесі вчитель має підвести дитину до істини, але вона “сама ніби відкриває” її. Радість такого відкриття стимулює розвиток дитини, дає емоційний імпульс до пізнання, відчуття дорослості. Почуття дорослості – це і відповідальність дитини перед самою собою, адже тільки вона є творцем власної долі, тільки вона сама зможе себе самореалізувати, навчитися жити серед людей, але за активної допомоги дорослого.

На основі викладеного ми дійшли висновку, що традиційно педагогіка в процесі навчання і виховання не розглядала дитину як цілісну та рівноправну особистість. Василь Сухомлинський же сутність дитини вбачав у єдності її біологічних, соціальних і духовних чинників. Великого значення він надавав процесу виховання, який має всебічно охоплювати дитину і опиратися на гуманне ставлення до неї. Специфічними показниками цього процесу він вважав розвиток (фізичний, інтелектуальний, духовний), свободу та феномен дорослості як становлення фізичної й духовної зрілості дитини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.
2. Зеньковский В. Проблемы воспитания в свете христианской антропологии. – М.: Свято-Владимирское Братство, 1993. – 223 с.
3. Кузь В.Г., Руденко Ю.Д., Сергійчук З.О. Основи національного виховання: Концептуальні положення. – Умань, 1993. – 108 с.
4. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини: Навч. посібник для студ. вузів / Міжнар. фонд „Відродження”. – К.: Абрис, 1995. – 336 с.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. Т. 1-5. – К.: Радянська школа, 1976-1977.
6. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна система // Радянська школа. – 1988. – № 6. – С. 87-91.